

Перша світова війна на сторінках газети «Киевлянин»

У статті розглядаються репрезентації Першої світової війни на сторінках щоденного російськомовного, правого видання «Киевлянин» за матеріалами 1914-1917 років. Проаналізовано ідейні конструкти, що представляють поточний конфлікт на трьох смислових рівнях: війни як події, війни як історичного шансу та війни як трагедії. Виділено ідейні аспекти, яким видання приділяло найбільше уваги в ході висвітлення конфлікту.

Ключові слова: Перша світова війна, репрезентації війни, преса Києва, Російська імперія, 1914 – 1917 роки.

Anna Isaieva

First World War on the pages of «Kievlianin»

The article deals with the representation of the First World War on the pages of the daily Russian-language, right-wing newspaper «Kievlianin» in the materials of 1914-1917. It analyzes the ideological constructs which represent that conflict on three semantic levels: war as an event, war as historical chance, and war as tragedy. The ideological aspects, which the publication paid the most attention to during the coverage of the conflict, were highlighted.

For the readers of «Kievlianin» war is a manifestation of people's unity and calm acceptance of their mission. In designing the image of the current war, there are certain allusions with the Patriotic War of 1812. However, one can not assert that this image was launched «from above». Without contradicting official propaganda, «Kievlianin» represents current events as an opportunity to unite the Slavs under the Romanovs and to conquer Constantinople. However, it does not have a single vision of who are included into the future unification under the general term «Slavs». In addition, the authors of the publication see the restrictions imposed by the conflict, a viable source of renewal and purification of society. Presenting the tragic image of the war, «Kievlianin» focuses on the description of the civilian population sufferings from the belligerent front zone. At the same time, the pages of the publication do not reflect the same suffering and deprivation of civilian population from the Russian front-line zone. In author's opinion, this is due to ideological frames of editors, and not censorship. On the pages of the publication, Russia is represented as a liberator of the Slav brothers, the references to internal disorders could have censored this vivid image.

Key words: First world war, representations of the war, Kyiv press, Russian empire, 1914–1917.

Сто років – визначний строк. Сто років Перша світова війна у центрі уваги істориків. В її дослідженнях, як в дзеркалі, відобразились всі методологічні новації, яких зазнала історична наука протягом ХХ століття. У міжвоєнний період науковці цікавились дипломатичними та військовими аспектами конфлікту. В другій половині ХХ століття на перший план вийшла соціальна історія. Лінгвістичний та культурний повороти так само знайшли своє відображення в дослідженнях Першої світової війни. Втім, незважаючи на масу дослідницької літератури, що з'являється щороку, Перша світова війна на теренах Російської імперії досі рясніє білими плямами. Події наступних років, а саме революції та громадянська війна, затьмарили її.

У радянський час це було зумовлено політичною кон'юнктурою, але й після 1991 року Перша світова на східних теренах не привертала до себе значної уваги дослідників¹. В кращому випадку вона розглядалась як одна з причин революції. Таким чином, вивчення такого масштабного, тотального явища, що зачепило та безпосередньо вплинуло на всі сфери життя, зводиться до кількох аспектів. Сфера уявлень та репрезентацій тих чи інших явищ, пов'язаних з війною в Російській імперії, залишались поза увагою науковців, в той час як дослідження цієї царини в західних суспільствах бурхливо розвиваються з кінця 1970-х років². Лише протягом останніх років увагу дослідників привернула сфера ідей, уявлень та репрезентацій, що побутували в Росії

в роки Першої світової війни. Як правило, історики працюють з матеріалами російських центральних архівів, столичною пресою, а висновки екстраполюють на всю імперію без врахування локальних особливостей. Таким чином, поза увагою лишаються відмінності в сприйнятті та репрезентації явищ, а це збіднює наше розуміння перебігу війни на Східному фронті.

У статті робиться спроба проаналізувати репрезентації Першої світової війни на основі російськомовної газети «Киевлянин». Зазначене видання мало право-консервативне спрямування, притримувалось традиційних суспільних поглядів. «Киевлянин» був близьким до Київського клубу російських націоналістів, члени якого неодноразово публікували свої дописи на сторінках видання.

Зазначена проблематика становить неабиякий дослідницький інтерес з кількох причин. По-перше, з огляду на виклик, яким стала Перша світова війна для сучасників. Він повною мірою проявився в тому, як вони намагалися осмислити, а відтак і репрезентувати цей конфлікт. Адже попри те, що першими асоціаціями зі словом «війна» є горе, біль, втрати, рани, Перша світова – через свої розмах, тотальність та новітню природу, була представлена, а, отже, деякою мірою й існувала, на різних смислових рівнях. Її учасники по-різному і уявляли, і презентували причини та мотиви вступу у війну «своїї» та іншої сторони конфлікту.

По-друге, образи будь-якого явища під час воєнного конфлікту, в тому числі і самої війни дозволяють краще зрозуміти досвід переживання самого конфлікту. З однієї сторони, перші прописані репрезентації базуються на довоєнних моделях, з іншої – при послідовному опрацюванні джерел ми можемо простежити, як вони набувають нової форми, кристалізованої,

часто більш агресивної, оскільки підживлюються патріотичною лихоманкою. Ось, ще вчора – це просто сусід іншої національності, а сьогодні – підозрілий суб'єкт, потенційний шпигун³. Втім, вони, образи або репрезентації, не існують самі по собі. Всі вони проходять через своєрідний процес «створення»: спочатку – надання нових значень (essentializing), потім – спрощення до базових елементів/редукціонізм (reductionism), далі – проникнення нових смислів/натуралізація (naturalization), і нарешті, – прив'язка до опозиційних пар (binary oppositions)⁴. І ось, образ ворога » вже негативний, але яскравий, живий, а протистоїть йому уявна конструкція «ми» » позитивна, наділена найблагороднішими рисами. Узагальнюючи, всі культурні репрезентації, матеріальні чи нематеріальні, творяться в ході такого процесу. Іншими словами – конструюються сенси, що інакше не існували би в реальності⁵.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 17 липня 1914 – 23 лютого 1917. Дати наведені за юліанським календарем, відповідно до якого велося датування опрацьованих джерел. Нижня межа – це початок загальної мобілізації, що у військовій практиці означає початок приготувань до вступу до війни, ще до офіційного її проголошення. Верхня хронологічна межа – це початок нового періоду в історії Російської імперії, окресленого Лютневою революцією. Серед істориків немає згоди, що вважати офіційним закінченням Першої світової війни в Російській імперії, оскільки тут військові події плавно перетікають в революцію (-її) та громадянську війну. І, як результат, у фокусі уваги преси з весни 1917 року опиняються фантазмагорійні політичні зміни, що мали місце в Росії. Війна відходить на другий план, хоч і продовжує бути постійним тлом.

¹ Бетлій О. Чи можливий «міський поворот» в українській історіографії? Або, Чого нас може навчити західна історіографія Першої світової війни та місто Київ // Історія, пам'ять, політика: Збірник наукових праць / Упоряд. Г. Касьянов, О. Гайдай. Київ, 2016. С. 53-72.

² Детальніше: *Winter J., Prost A. The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present.* – New York, 2005. – P. 80-106.

³ Бетлій О. Культура доносів та винайдення «внутрішнього ворога» в Києві в часи Першої світової війни // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки, 2017. Т. 194. С. 65-72.

⁴ *Demski D., Laineste L., Baraniecka-Olszewska K. Representations of the Other in the Time of War: Does War Matter? // War Matters. Constructing Images of the Other / Ed. by Demski D., Laineste L., Baraniecka-Olszewska.* – Budapest, 2015. – P. 12-13.

⁵ Там само. – P. 13.

Конструювання нових образів в суспільній уяві в часи конфліктів та війн, особливо в часи Першої світової війни, зацікавила дослідників відносно недавно. Втім вже були видані кілька збірок статей та монографій, що представляють значний інтерес. Зокрема, варті згадки: «Большая война России: Социальный порядок, публичная коммуникация и насилие на рубеже царской и советской эпох» (2014), «Imperia, narody i społeczeństwa Europy Wschodniej i Środkowej na progu Pierwszej wojny światowej» (2016), «War Matters. Constructing Images of the Other» (2015), «The New Nationalism and the First World War» (2015).

Хоча «Киевлянин» і не був наймасовішим виданням міста на Дніпрі, втім, він, безумовно, був найстаршим. Заснована в 1864 році, майже без перерв газета виходила до лютого 1918 року, і з перервами в лютому та восени 1919. Наклад видання був нерівномірний. З 1907 року він постійно знижувався і станом на 1913 рік складав 10 000 екземплярів. Можливою причиною втрати аудиторії була висока ціна на підписку⁶. Війна, як не дивно, позитивно вплинула на популярність видання. Незважаючи на труднощі з друкарським папером, що вилились в зменшення кількості сторінок, газета збільшила число примірників до 16 000⁷.

Наповнення щоденних випусків під час війни було нерівномірне, кількість сторінок коливалась від 4 до 8. На першій сторінці друкувались некрологи, анонси театральних вистав, інколи рекламні оголошення. Протягом перших місяців війни на першій шпальті з'являлись різноманітні відозви, звернення та оголошення про створення благочинних товариств, збір благодійної допомоги. Інколи, тут друкували офіційні повідомлення та маніфести вищого керівництва країни. З перших днів війни редакція запровадила постійну рубрику на основі офіційних повідомлень з військової канцелярії, перераховувала за прізвищами та військовими званнями загиблих, поранених, зниклих без вісті, полонених. В мирний час офіційні повідомлення друкувались на другій сторінці. З початком війни друга сторінка виходила під девізом «Для Рус-

ской Армии» – тут публікувались репортажі, замальовки, вірші та проза, присвячені поточній ситуації. Всі офіційні повідомлення змістились на третю сторінку. З часом, а саме з весни 1915 року, ця рубрика з'являється все рідше і рідше. Матеріали, що раніше були б вміщені до неї, друкувались у загальній масі статей під великим спільним заголовком «Война». Останні сторінки вміщували інформаційні повідомлення місцевого характеру: кримінальні новини, повідомлення місцевих органів влади, економічні вісті тощо.

Редакторами видання в роки війни були поперемінно Василь Шулгін та Костянтин Смаковський. Точних даних щодо складу кореспондентів немає. З упевненістю можна лише сказати, що до числа постійних авторів належав Анатолій Савенко. Більшість друківаних матеріалів виходила без підписів або під безликим анонімним формулюванням «від власного кореспондента». У роки війни газета друкувала, а точніше передруковувала, матеріали з інших російських видань, частіше за все – петербурзьких та московських. Як правило, зміст статті передавався повністю, хоча інколи це був скорочений переказ з власними коментарями. Подібні матеріали також становлять інтерес для дослідника, незважаючи на їх позірну вторинність: адже редактори обирали матеріали лише певного ідеологічного спрямування, такого, що співпадав з генеральною лінією «Киевлянина».

Репрезентації війни на сторінках джерела розпадаються на цілий шерех образів, втім, вони вкладаються в рамки трьох основних ідейних комплексів: репрезентація війни як події, війни як історичного шансу та війни як трагедії. Найперше, я звернусь до зображення війни як події – репрезентації явища таким як воно є – тобто, незатмарене аналізом та роздумами зображення того, що відбувається. Війна як історичний шанс – це образ війни, спрямований в майбутнє, репрезентація бажаних позитивних наслідків конфлікту для громади. І, нарешті, війна як трагедія – це традиційне зображення війни як лиха. При чому останнє, представлене на кількох рівнях.

⁶ Demski D., Laineste L., Baraniecka-Olszewska K. Representations of the Other in the Time of War: Does War Matter? // War Matters. Constructing Images of the Other / Ed. by Demski D., Laineste L., Baraniecka-Olszewska. – Budapest, 2015. – P. 18.

⁷ Там само. – P. 18.

«Киевлянина» присвячує багато уваги конструюванню образу *війни як події*, явищу, що має місце тут і зараз. Перш за все, для видання війна є подією величезного історичного значення та такого ж масштабу. Подібна думка неодноразово артикулюється в газеті протягом перших місяців війни, але з часом піднесений тон статей змінюється на більш спокійну констатацію. Так, наприклад, в побутовій статті на тему практичних аспектів зміни оподаткування, як тло, автор згадує що: «живем сейчас в редко повторяющийся в истории момент»⁸. Після переходу конфлікту у затяжну стадію, після першої зими 1914/1915 років, рідкістю стають пафосні репортажі, присвячені власне природі війни. Вони поступаються місцем розмірковуванням над її наслідками або можливостями, що відкриваються. Поточна ж війна перетворюється на постійний фон сьогодення. В цілком буденних повідомленнях, наприклад, про податки або технічне забезпечення цукрових господарств, війна побіжно згадується як невід'ємний елемент реальності.

Крім того, Війна для «Киевлянина» – це найвищий акт єднання російського суспільства в найширшому значенні цього слова. Йдеться не про гіпотетичну можливість чи війну як поштовх до єднання. Для дописувачів газети об'єднання всієї спільноти відбулось тут і зараз, це доконаний факт: в патріотичному пориві злились представники всіх соціальних верств, віросповідань та народностей. Це «война всего народа, патриотическая спайка всех сословий»⁹. Ця модель апелює до Вітчизняної війни 1812 року, традиційно зображуваної як акт єднання росіян всіх станів. Взагалі, деякі дослідники відзначають, що з липня 1914 року починає домінувати наратив поточної війни як Другої вітчизняної¹⁰. Цьому сприяв столітній ювілей, що відзначався в 1912 році¹¹, та супроводжувався спеціальними освітніми заходами, спрямованими на учнів та

військових. Але подібне пояснення видається не достатньо аргументованим та вичерпним. По-перше, офіційна програма охопила лише певні, нечисельні прошарки: учнів гімназій та військових в російських етнічних губерніях. Навряд чи вони могли екстраполювати наратив на все суспільство. По-друге, репрезентацію війни як акту єднання зустрічаємо не лише в офіційних цензурованих текстах, але й в приватних щоденниках і листах того часу. Крім того, не були видані жодні директиви чи інструкції як саме розповідати про війну «в тоні 1812 року», а редакції російських газет по всій імперії в тій чи іншій мірі використовували одну й ту ж саму модель. Тобто, автори – люди, які найчастіше походили з освіченого середовища, артикулювали одні й ті ж самі образи. Можливо, найбільше на конструювання образу війни як акту єднання мали вплив політичні та ідеологічні симпатії редакторів та кореспондентів. Також видається доцільним проаналізувати літературні зразки, якими послуговувались автори.

Аргумент про ефективність державного «нав'язування» чи замовлення певної моделі репрезентації підважують відгуки про святкування 300-ліття дому Романових. Ювілейні заходи, що охопили всю імперію, супроводжувались поїздкою імператорської сім'ї по губерніях. Цар був неприємно вражений холодністю прийому та відсутністю ентузіазму серед підданих¹². Тобто, роком раніше офіційні органи не змогли забезпечити «потрібну» реакцію публіки, а у 1913, після років підготовки, державні контроль та пропаганда не спрацювали на потрібному рівні. Важко повірити, що в 1914 році маємо справу з моделлю/шаблоном гарячково запущеним «згори» і швидко підхопленим пресою.

Видається, що мав місце більш складний процес, де зійшлись ідеологічна риторика правих, літературні взірці з багажу освіченого містянина та, можливо, і недавній ювілей. Крім

⁸ Повышение налогов // Киевлянин. – 1914. – 16 ноября. – С. 2.

⁹ Обеспечение Киева дровами // Киевлянин. – 1915. – 2 июня. – С. 2.

¹⁰ Наприклад: *Rosenberg W.G. Reading Soldiers' Moods : Russian Military Censorship and the Configuration of Feeling in World War I // American Historical Review. – 2014. – no. 3. – P. 720.* Або: *Stockdale Kirschke M. Mobilising the Russian Nation: Patriotism and Citizenship in the First World War – Cambridge, 2016. – P. 15.*

¹¹ *Stockdale Kirschke M. Mobilising the Russian Nation: Patriotism and Citizenship in the First World War – Cambridge, 2016. – P. 15-18.*

¹² *Rosenberg W.G. Reading Soldiers' Moods : Russian Military Censorship and the Configuration of Feeling in World War I // American Historical Review. – 2014. – no. 3. – P. 716.*

того, вплинули масштаб і розмах конфлікту, що загрожував існуванню самої імперії. Втім, ця тематика потребує більш глибокого опрацювання з залученням матеріалів з історії освіти, літературної критики та біографій і не є предметом даної роботи.

На всій величезній території імперії панує соборність: «От Тифлиса до Томска, всюду образцовый порядок, спокойствие, решимость»¹³. Взагалі «спокій» і «рішучість» можна визначити як провідні риси в ставленні росіян до поточного конфлікту. Тут немає місця паніці, лише усвідомлення свого обов'язку і прийняття його: «...русский народ поднялся на высоту исторического призвания»¹⁴. «Киевлянин» висвітлював дипломатичну боротьбу і підготовку до війни в липні 1914 відносно виважено та стримано, без надмірного таврування та приниження противника, в особі Австро-Угорщини та Німеччини. Лише напад на нейтральну Бельгію став приводом для цілої серії гнівних замальовок. Втім, статті та повідомлення щодо вступу самої Росії у війну тверезо-холодні, такі, що вселяють у читачів впевненість у правильності вибору та безальтернативності перемоги, оскільки ми є: «... сила, перед которою трепещет самое сердце германской империи»¹⁵. І зупинити цю спокійну силу неможливо: «И в этом спокойном размеренном движении чудится необоримая мощь, стремления которой ничто не в состоянии остановить»¹⁶.

Таким чином, на сторінках «Киевлянина» поточна війна представлена як акт єднання Російської імперії, без огляду на соціальний чи етнічний фактор. Грандіозні воєнні виклики сприймаються усвідомлено та спокійно, адже вони співмірні з історичною місією, що лягла на плечі російського народу.

Мотив захисту та звільнення одноплемінників на сторінках «Киевлянина» з'являється від самого початку війни: «освободить братьев-славян от тевтонского ярма»¹⁷. Так само, одразу після офіційного вступу Росії у війну на сторінки проникає ідея об'єднання слов'янських земель під скіпетром російських монархів. Взагалі, *війна* зображується як унікальний *історичний шанс* для досягнення давно бажаних цілей. Репрезентується вона як повернення «исконно» руських земель¹⁸. Чудовим пропагандистським приводом стало захоплення Львова у вересні 1914 року. В численних замальовках столицю Галичини презентовано як зовнішньо модерне, європейське місто, але «своє», що нарешті повернулось до лона батьківщини. Одна з дописувачок «Киевлянина» навіть присвятила оду автору перемоги, генералові Рузькому, який: «вернул нам утраченный Львов. Россия теперь его впишет в число своих лучших сынов»¹⁹. Таким чином, поточні військові надбання є фінальним актом збирання земель. На символічній мапі до Великої, Малої та Білої Русі долучилась «после шестивекового перерыва ... Червонная Русь»²⁰.

Трохи згодом до видання проникають політичні ідеї, що побутували в правих політичних колах, а саме: захоплення Константинополя або, поетичною мовою джерела, «установление креста над Константинополем»²¹. Обидві ідеї органічно уживались на сторінках видання, незважаючи на явну суперечність в самій своїй природі. Об'єднання слов'ян спиралось на етнічну належність без урахування конфесійного компоненту. Причому, аналізуючи джерельний матеріал, не можна однозначно стверджувати, що редакція мала визначену позицію щодо того, хто зі слов'янських етносів мав входити до

¹³ Из мобилизационных впечатлений // Киевлянин. – 1914. – 30 октября. – С. 2.

¹⁴ Текст адреса русских профессоров Государю Императору // Киевлянин. – 1915. – 2 июня. – С. 2.

¹⁵ Судорожная стратегия // Киевлянин. – 1914. – 30 октября. – С. 2.

¹⁶ Там само. – С. 2.

¹⁷ Текст адреса русских профессоров Государю Императору // Киевлянин. – 1915. – 2 июня. – С. 2.

¹⁸ Шлянте П. «Братья-славяне» или «азиатские орды»? Польское население и российская оккупация Галиции в 1914-1915 годах // Большая война России: Социальный порядок, публичная коммуникация и насилие на рубеже царской и советской эпох / Ред. К. Бруиш, Н. Катцер. – Москва, 2014. – С. 22.

¹⁹ Савченко-Новоспаская Н.К. Генералу Рузькому // Киевлянин. – 1914. – 29 августа. – С. 2.

²⁰ Привет воинам // Киевлянин. – 1915. – 22 марта. – С. 2.

²¹ Без назви // Киевлянин. – 1915. – 20 февраля. – С. 3.

майбутнього об'єднання, а хто заслуговував на право самостійно врядувати своїм життям. Це залежало від вподобань авторів статей. Найчастіше «ощасливити» хотіли поляків та українців Габсбурзької монархії, адже остання – гнила та несправедлива за своєю суттю: «лицемерие, коварство, жестокость, обман синонимы габсбургской государственности»²². Вона «разсадник братоубийственной вражды между славянами»²³. І якщо з визначенням поляків не виникало проблем, з українцями все було заплутано.

Право-монархічні симпатії редакції «Киевлянина» не дозволяли вживати терміни «українець», «український», «Україна». Лише у здивовано-саркастичному тоні зустрічаємо «мазепинцев, которые утверждают что Галиция – это Украина»²⁴. Ще й до того ж, пропагують якусь «мову, изобретенную Грушевским и Ко»²⁵. Практичні потреби змушували давати означення непольському населенню Галичини та Закарпаття. Принагідно зазначу, що євреї, які склали вагомую частку мешканців регіону і в значних кількостях – біженців, не згадуються на шпальтах взагалі. Дуже рідко до «Киевлянина» проникають євреї-співвітчизники в якості дійових осіб інцидентів, але ніколи як герої спеціальних тематичних повідомлень. І тут редакція проявляє високу мовну чутливість: є нейтральні «евреи», а є ненадійні «жиды»²⁶.

Повертаючись до мовних тонкощів, на шпальтах «Киевлянина» фігурує чотири етноніми під якими вгадуємо українців: «православное русское население Галиции»²⁷, «русские галичане»²⁸, «угроруссы»²⁹, «русское население»³⁰.

Крім того, з маси «православних галичан» виокремлюються особливі етнографічні групи, що не заважає їм так само бути «руськими»: «расправа над русским населением – гуцулами и бойками»³¹. Втім, незважаючи на заангажованість видання, воно все таки повідомляло про факти, що могли затьмарити радісну картину. Так, на початку війни, незважаючи на «проросійські симпатії» православних галичан, австрійцям все ж таки вдалось «мобілізувати поляков и мазепинцев в сичи и легионы»³².

Особливої уваги заслужили чехи. Хоча вони і сприймалися як найбільш «германізовані зі слов'ян», в них вбачали потенційних союзників в майбутньому. Звичайно, ніде напряду це не артикулювалось, але видання проявляло увагу до суспільно-політичної ситуації в чеських землях, регулярно згадувало про настрої серед полонених-чехів: «пленные поляки и чехи хорошо ладят»³³. Так, видання відгукнулось на судовий процес над Карлом Крамаржем великою статтею, де, зокрема, зазначалось, що «Австрийцы истребляют славянскую интеллигенцию. Особенно тяжело чехам и словакам»³⁴. Одна з розлогих чільних статей видавця Василя Шульгіна у 248 номері за 1916 рік присвячена детальному аналізу «чеського питання» та майбутнього чехів в межах незалежної адміністративної одиниці, можливо, й під егідою Росії.

Ідея «російського Константинополя» наголошувала на релігійній складовій та позиціонувала імперію як оборонця та голову православного світу. У джерелі відсутні матеріали, що аналізують легітимність чи наслідки цього

²² *Петроградец*. Австрии забывать нельзя // Киевлянин. – 1915. – 28 апреля. – С. 3.

²³ Там само. – С. 3.

²⁴ *Савенко А.* Четыре дня во Львове // Киевлянин. – 1914. – 30 октября. – С. 3.

²⁵ Там само. – С. 3.

²⁶ Одним з прикладів може слугувати інцидент, описаний в: Из мобилизационных впечатлений // Киевлянин. – 1914. – 30 октября. – С. 2. Йдеться про «шикарно одетых, еврейского типа» подружжя, які в ході інциденту з офіцером виявляються «жидами» і рятуються від праведного гніву громадян.

²⁷ Смелость // Киевлянин. – 1915. – 2 июня. – С. 3.

²⁸ Воззвание на сбор пострадавшим от войны // Киевлянин. – 1914. – 16 ноября. – С. 2.

²⁹ Вновь за Карпатами // Киевлянин. – 1914. – 16 ноября. – С. 2.

³⁰ Расправа австрийцев в Коломые // Киевлянин. – 1914. – 20 октября. – С. 2.

³¹ Безчинства польских стрелков // Киевлянин. – 1914. – 16 ноября. – С. 3.

³² *Савенко А.* Четыре дня во Львове // Киевлянин. – 1914. – 30 октября. – С. 3.

³³ Без назви // Киевлянин. – 1915. – 20 февраля. – С. 3.

³⁴ Безполезное зверство // Киевлянин. – 1916. – 29 мая. – С. 2.

плану. Правомірність подібних претензій не викликала жодних сумнівів. Більше того, ця ідея навіть на Заході видавалась очевидною: «руський Константинополь – это законно и ожидаемо», писав французький соціаліст Г. Ерве³⁵. Крім того, Туреччина не сприймалась як серйозний суперник настільки, що вона навіть «недостойна и презрения – какая-то дряхлая розвалина»³⁶.

Логічно, що концепція «хреста над Константинополем» акцентує на винятковій ролі православ'я, куди ніяк «не вписуються» представники інших конфесій, в той час, як матеріали, присвячені звільненню (читай – об'єднанню) братів-слов'ян під егідою Романових, аналізували переважно західних слов'ян (поляків, чехів та словаків), до того ж католиків. Варто зазначити, що в теоретичних розмірковуваннях на тему злуки слов'ян, редакція «Киевлянина», що була близька до Київського клубу російських націоналістів, виключала з майбутнього об'єднання південних слов'ян. Вони вже мали свій державний організм – королівство Сербія, до якого мали відійти габсбурзькі балканські володіння. В результаті мала постати «Велика Сербія».

Втім, «Киевлянин» зумів примирити «слов'ян» з «православ'єм» і на його сторінках вони мирно уживаються.

Війна дає ще один шанс – шанс на очищення, оновлення суспільства. Вона пробуджує в підданих найкращі риси, оприявнює здібності, наявність яких в собі ті навіть і не підозрюють: «в мирное время это солдат самый обыкновенный, нерасторопный даже, а на войне поражает своею храбростью». І таких в нас тисячі й тисячі³⁷. Жінки теж не лишуються осторонь, тяготи військового часу пробуджують в них найкраще, перетворюють на «ангела и на поле боя, и в лачуге»³⁸.

Війна визначає пріоритети та відкидає все вторинне, відсіює зерна від кукілі: «Светаает на

фронте. Одна, другая победа славной армии и...скроется в подполье нынешняя муть»³⁹. Обмеження військового стану мають профілактично-оздоровчий ефект для суспільства. Тимчасова заборона продажу алкоголю дозволить усвідомлено відмовитись від нього взагалі: «на время отбросив водку, люди почувствуют всю ея ненужность и готовы единодушно от нея отказаться»⁴⁰. Всі аспекти громадського життя заторкнули зміни. Навіть, здавалось, й найнеочікуваніші, – жіночу моду. Це «порождение женскаго непостоянства и неустойчивости»⁴¹ має озброїтись новим гаслом «скромность и простота»⁴². Як і у випадку з алкоголем, обмеження військового часу в майбутньому приведуть до свідомої відмови від надмірностей.

Отже, війна поставала як унікальний історичний шанс для об'єднання слов'ян під скіпетром Романових, своєрідний фінальний епізод збирання земель. Трохи згодом, видання почало представляти можливість оволодіння Константинополем як ще один позитивний наслідок війни. Обидві ідеї мирно уживались на сторінках видання, незважаючи на позірну суперечність у своїй природі. Крім того, війна могла посприяти оновленню та оздоровленню російського суспільства. Втім, радісні перспективи поточного конфлікту не затьмарили негативних аспектів.

Війна приносить руйнування, насильство та смерть. Остання збирає свій врожай не лише на фронтах, але підкошує й цивільне населення. В репрезентації *війни як трагедії* в російському джерелі саме описи страждань мирного населення домінують. Вражаючі, а подекуди, просто катастрофічні цифри втрат російської армії майже не відображені на сторінках видань. Хоча, як вже згадувалось вище, «Киевлянин» містив обов'язкову щоденну рубрику, де розміщувались офіційні дані про загиблих і поранених. Інколи смерть військового все ж таки «прокрадалась»

³⁵ Без назви // Киевлянин. – 1915. – 20 февраля. – С. 2.

³⁶ *Петроградец*. Австрии забыть нельзя // Киевлянин. – 1915. – 28 апреля. – С. 2.

³⁷ Наприклад: Один из незаметных героев // Киевлянин. – 1914. – 26 августа. – С. 2. Або: Святое терпение // Киевлянин. – 1914. – 27 августа. – С. 2.

³⁸ Сестра милосердия // Киевлянин. – 1914. – 28 августа. – С. 2.

³⁹ *Петроградец*. Торопятся жить. // Киевлянин. – 1916. – 8 апреля. – С. 2.

⁴⁰ *Гаус Е.* Дамское отрезвление // Киевлянин. – 1914. – 20 октября. – С. 1.

⁴¹ Там само. – С. 1.

⁴² Там само. – С. 1.

до газети, але лише як складова нової героїчної історії. Парадоксально, але при цьому частенько загибель представлялась як щось неприродне для військових дій. Така «мовчанка» здається дивною лише на перший погляд. Обов'язкова військова цензура преси плюс тенденційність самих видань майже не залишили місця для трагічних повідомлень з передової. Натомість, всю потворність війни змальовували через призму руйнування складових цивільного буття: нищення матеріального світу, злам усталеного існування і, врешті, фізична смерть.

На сторінках «Киевлянина» не бракувало публікацій про спалені селища та зруйновані храми, однак, згадки про них носили досить шаблонний характер. Це, радше, стандартний елемент опису, рамочне тло чергової оповідки з фронту. До прикладу, типова замальовка: «разоренные неприятелем селения и городки, сожженные святыни»⁴³. Опис стосується випадку, що мав місце в Східній Галичині, втім в тій же тональності і стилі видання могло розповісти про події в Білорусі або Литві. Жодної оригінальності чи індивідуальності: чергове селище в шергу знищених війною десь там на сході/заході.

При висвітленні шкоди, завданої війною, видання використовували одні й ті самі елементи, але по-різному їх подавали. Яскравим прикладом може слугувати використання досить поширеного та улюбленого всіма сторонами конфлікту топосу сплюндрованих цвинтарів. Ось типовий приклад з «Киевлянина» (йдеться про цвинтар, що постраждав при обстрілі селища Ніда): «в воздух летели кости мертвецов, куски трупов»⁴⁴. Це нагадує інвентарний перелік завданих матеріальних збитків. Для порівняння типовий опис подібного епізоду з польсько мовного видання «Dziennik Kijowski»: розритий цвинтар, де-не-де з-під землі проглядають кістки похованих з вимитими дощем хрестиками, серед надгробків тінями блукають вцілілі голодні мешканці⁴⁵. Різниця очевидна.

«Киевлянин» не шкодує сил та синонімів для змалювання трагедії мирних мешканців. Але й тут є своя родзинка і елемент несподіваності, – як і всі легальні російські видання, «Киевлянин» презентує поневір'яння українського, білоруського або польського мирного населення прифронтової зони Німеччини або Австро-Угорщини, але не своїх співгромадян, уражених війною. Знову стикаємось з вибірковою сліпотою джерела. «Киевлянин» не помічав масових жертв серед своїх вояків, не дозволив «прослизнути» жодному вітчизняному біженцю в свої статті, але з вражаючою постійністю нагадував про «стоны и слезы... горючие»⁴⁶ побратимів з тієї сторони кордону. На думку істориків, це характерна риса саме російської пропаганди – росіяни уважні до чужих жертв⁴⁷. Що за цим стоїть? Згідно з традиційними поглядами – це прояв військової цензури. Втім, автору така точка зору видається трохи суперечливою. Такий самий контроль проходило й польське видання «Dziennik Kijowski», що не заважало йому висвітлювати поневір'яння польського населення російського прикордоння. Одним з можливих пояснень, на наш погляд, є наперед задана модель репрезентації, тенденційність за рамки якої автори та редактори не хотіли чи не могли вийти. Поточна війна презентувалась як справедлива, масштабна, переможна для Росії. «Визволителька-Росія» поспішає допомогти братам-слов'янам, хіба в неї можуть бути власні проблеми? Вона – такий бажаний ідеал для поневолених народів, які задовго до війни мріяли «зажить по иному, как живут русские братья на севере»⁴⁸. Наявність жертв та біженців серед «своїх» може підважити старанно сконструйований образ непереможної сили. Втім, подібні припущення потребують опрацювання значно ширшої джерельної бази.

Таким чином, в презентації трагічного образу війни з усіх можливих елементів катастрофи, як от руйнування, насильства та фізичної

⁴³ Случай на фронте // Киевлянин. – 1914. – 15 декабря. – С. 2.

⁴⁴ На Ниде. // Киевлянин. – 1915. – 2 июня. – С. 2.

⁴⁵ Наприклад: Przasnysz // Dziennik Kijowski. – 1915. – 28 kwietnia. – S. 3.

⁴⁶ Пуже Ф. На заре новой жизни // Киевлянин. – 1915. – 22 марта. – С. 3.

⁴⁷ Borodziej W., Górny M. Wojna wyobrażona. Polityka informacyjna, plotki i propaganda w Europie Środkowo-Wschodniej // Imperia, narody i społeczeństwa Europy Wschodniej i Środkowej na progu Pierwszej wojny światowej / Red. A. Nowak. – Warszawa, 2016. – S. 578.

⁴⁸ Пуже Ф. На заре новой жизни // Киевлянин. – 1915. – 22 марта. – С. 3.

смерті, «Киевлянин» кидає всі художні засоби на зображення поневірян та страждань жертв серед цивільного населення прифронтової зони ворога.

«Киевлянин» яскраво та живо репрезентує конфлікт. Перш за все, війна – це акт найвищого єднання російського народу, без огляду на стану чи етнічну приналежність. Артикулюється це за допомогою мови образів, що відсилає читача до Вітчизняної війни 1812 року. Втім, немає підстав вважати, що ця модель була запущена «згори» або нав'язана силоміць. Крім того, війна представлена як унікальний історичний шанс на об'єднання слов'ян під егідою Романових, але немає ясності – хто ж зі слов'ян має увійти до майбутнього об'єднання та в якій формі воно

функціонуватиме. Такими деталями «Киевлянин» не переймається. Багато уваги присвячено драматичній репрезентації війни. «Киевлянина» мало цікавлять матеріальні втрати, його увагу зосереджено на людських трагедіях, але є «але». Російське джерело висвітлює поневіряння мешканців німецького та австрійського прикордоння. Жоден вітчизняний постраждалий не «прослизнув» на шпальти цієї газети. Російське видання уважне до чужих жертв, а не власних співгромадян. Подібну вибірковість я пов'язую з наявністю наперед заданої моделі репрезентації поточної війни та Росії в цілому як переможних. А у переможців не може бути власних проблем, які демотивують підданих імперії та зменшують рівень патріотизму.

References

Imperia, narody i społeczeństwa Europy Wschodniej i Środkowej na progu Pierwszej wojny światowej / Red. A. Nowaka, M. Banaszkiwicz. – Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu I Porozumienia, 2016. – 713 s.

Rosenberg W.G. Reading Soldiers' Moods: Russian Military Censorship and the Configuration of Feeling in World War I // *American Historical Review*. – 2014. – no. 3. – P. 714-740.

Stockdale Kirschke M. Mobilising the Russian Nation: Patriotism and Citizenship in the First World War – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – 280 p.

The New Nationalism and the First World War / Ed. by L. Rosenthal, V. Rodic. – New York: Palgrave Macmillan, 2015. – 195 p.

War Matters. Constructing Images of the Other / Ed. by Demski D., Laineste L., Baraniecka-Olszewska. – Budapest: Editions L'Harmattan, 2015. – 466 p.

Winter J., Prost A. The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present. – New York: Cambridge University Press, 2005. – 250 p.

Bolshaya voyna Rossii: Sotsialnyi poriadok, publichnaya komunikaciya i nasiliye na rubezhe carskoi i sovetskoi epoch. / Red. K. Bruisch, N. Katzer. – Moskva, 2014. – 201 s.

Betlii O. Czy mozhlyvyi “miskyi povorot” v ukrainski istorigrafii? Abo czogo nas mozhe navczyty zahidna istoriografiya Pershoi svitovoi viyny ta misto Kyiv // *Istoriia, pamyat', polityka: Zbirnyk naukovykh prac'* / Uporyd. G. Kasyanov, O. Gayday. – Kyiv, 2016. – S. 53-72. [in Ukrainian].

Betlii O. Kultura donosiv ta vynajdennya “vnutrishnogo voroga” v Kyievi v czasy Pershoi svitovoi viyny // *Naukovi zapysky NaUKMA. Istoriychni nauky*. – 2017. – T. 194. – S. 65-72. [in Ukrainian].